

П.Н. Бузаубаева¹, С.Б. Мақыш², М.Т. Жоламанова³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: ¹pika_b@mail.ru, ²makysh.sb@yandex.ru, ³makpalzh@mail.ru)

Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейлі банктер қызметін тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалау

Аңдатпа. Банктер өздеріне тиесілі қызметтерді іске асыру арқылы экономикадағы уақытша бос қаражаттарды жинақтай отырып, жоғарғы табысты игеру үшін қаражаттарды орналастырады, сондай-ақ, кез келген мемлекет үшін банктердің қаржылық тұрақтылығы ол тұтас мемлекеттің қаржы жүйесінің тұрақтылығының кепілі ретінде саналады. Жалпы банктер өздерінің қызметтерін жүзеге асыру барысында тәуекелге бара отырып, төлем қабілетсіздігіне немесе дәрменсіз күйге ұшырауы мүмкін. Дәрменсіздіктің алдын алу, тұтынушылардың банк саласына деген сенімін жоғалтпау және салымшылардың мүдделерін қорғау мақсатында банктердің қызметін реттеу және қадағалау мәселесі маңызды болып табылады. Жоғарыда атап өткен мәселеге сүйене отырып, аталған мақалада Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейлі банктер қызметін тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалауды жүзеге асыру тетіктері зерттеліп, банктердегі тәуекелдерді бағалау және бақылаудың маңыздылығы да аталып өтілді. Сонымен қатар, қазіргі жаңа технологиялардың дамуы мен қаржы нарығының жаһандануы қарсаңында банктер қызметін реттеу мен қадағалау бұрынғы әдісіне қарағанда тәуекелге бағытталған әдістің екінші деңгейлі банктерді жүйелік тәуекелдердің алдын алуға болатындығы қарастырылған.

Түйін сөздер: тәуекел, тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалау, уәжді пайымдау, пайымдау институты, капиталдың жеткіліктілігі, өтімділік, корпоративтік басқару, капитал тәуекелі, бизнес-модель, қайта құрлымдау, тәуекел деңгейі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-187-199>

Кіріспе. Дүниежүзілік экономиканың жаһандануы тұсында банк секторындағы тұрақсыздықтар қадағалаушы ұйымдарға банктердің тәуекелдерін бағалау және басқару мәселесіне ерекше назар аудара отырып, оларды реттеу және қадағалау маңызды болып отыр.

Әдебиеттерге шолу. Тақырыпты зерттеу және мақаланы әзірлеу барысында авторлар аталған тақырып бойынша осы күнге дейін жарияланған отандық және шетелдік ғалымдардың мақалаларын, оқулықтарын қарастыра отырып, зерттеулер жүргізді. Сондай-ақ, авторлар Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің және Қазақстан Республи-

касы Қаржы нарығын реттеу мен дамыту агенттігінің статистикалық мәліметтері басылыққа алына отырып талдаулар жасалды.

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасында банк секторын реттеуші және қадағалаушы ұйым тарапынан екінші деңгейлі банктер қызметін тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау тетігінің жүзеге асырылу үрдісін қарастыру.

Мақаланың міндеттері: тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау жүйесінің мәні мен маңызын, тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалауды іске асырушы ұйымның ұстануы тиіс қағидастарын, тәуекелді бағалау жүйесінің санаттарын, банктердің тәуекел

профилін, SREP бойынша тәуекелді бағалау кезеңдерін қарастыру.

Зерттеу әдістері. Мақалада статистикалық, экономикалық, сандық және сапалық талдаулар жасалынды.

Зерттеу нәтижесі. Авторлар тарапынан жалпы банк қызметін тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалаудың мазмұнына сипаттама беріліп, мысал ретінде «А» банкіне сандық және сапалық негізде талдау жасалып, тәуекелін бағалауға арналған қадағалау матрицасы арқылы банктің тәуекел деңгейі зерттеліп, қорытынды жасалынды.

Негізгі бөлім. Жалпы қазіргі таңда банк секторы еліміздің қаржы нарығы бойынша активтер көлеміне байланысты аздап бәсеңдеуіне қарамастан осы күнге дейін көшбасшы бола отырып, заман талабына сай және экономикалық дамудың моделіне қарсы келетін дағдарыстарға және т.б. кедергілерге қарсы тұрып, өзіне үлкен жауапкершілік пен елеулі жүктемені көтеруде. Соңғы 3 жылда банк саласында сандық және сапалықта өзгерістерді байқауға болады. Қазақстан Республикасының (келесіде - ҚР) банк секторындағы сандық тұрғыдағы құбылмалық өзгерістерді төмендегі суреттен (1-сурет) байқауға болады.

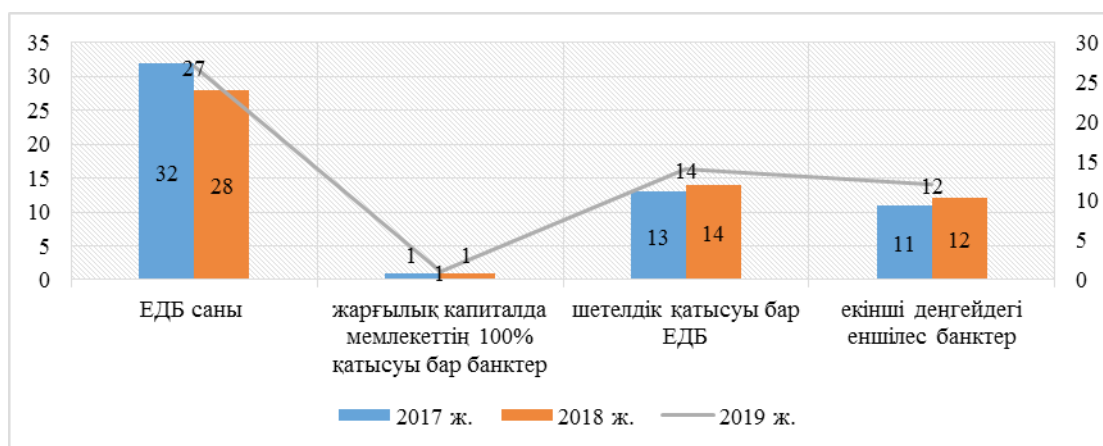
Жоғарыдағы суретте көрсетілгендей отандық банк секторындағы екінші деңгейлі банктер (келесіде –ЕДБ) сандық тұрғыдан өзгерістері 2017 жылы 32-і құраса, 2018 жылы 28-ге, 2019 жылы 27-ге дейін қысқарған. Банк секторындағы екінші деңгейлі банктердің

2017-2019 жылдары 5 банкке дейін қысқаруының себеп-салдары: төрт банктің уәкілетті ұйым тарапынан қойылған талаптарды іске асырмауы немес орындамауымен және бір банк («First Heartland Bank» АҚ – 14.10.2019 ж. №420 Бұйрық) ерікті түрде өз лицензиясын қайтаруымен байланысты. Сондай-ақ, шетелдік қатысуы бар ЕДБ-дің саны 2017 жылы 13 болса, 2018-2019 жылдары ешқандай өзгерусіз 14-ті құрады және еншілес банктер саны 2017 жылы 11-ді, 2018-2019 жылдары 12-ні құрады [1].

Уәкілетті ұйым 2017-2019 жылдары төмендегідей екінші деңгейлі банктерден лицензияларын қайтарып алды.

Жоғарыдағы кестеде көріп отырғанымыздай төрт аталған екінші деңгейлі банктердің лицензияларын қайтарып алудың себеп-салдарына банктердің ұсынып отырған қаржылық есептіліктерінің бұрмалаушылықтарын, тәуекелдерді басқару барысындағы әлсіз жүйесін, уәкілетті орган тарапынан бекітілген нормаларды орындамауын, банктің корпоративтік стандарттарының төмендігін және банкпен (ерекше қарым-қатынастағы тұлға) байланысы бар тұлғаларға қайтарымсыз несиелерді жаппай беруін атап өтуге болады. Жалпы, бұлар қазіргі таңдағы қаржы институттарының нарықтағы осал тұстары болып отыр [2].

Сондай-ақ, «Қазақстан Халық Банкі» Акционерлік қоғамы (келесіде -АҚ) мен «Казкоммерцбанк» Акционерлік қоғамдарының еліміздің банк секторында бірігуі өз тара-

1-сурет. Қазақстан Республикасы банк секторы, жыл соңы
Ескерту – [1] дерек көзі бойынша авторлармен құрастырылған

2017-2019жж. Қазақстан Республикасындағы уәкілетті ұйымның шешімі негізінде лицензиясы қайтарып алынған ЕДБ

Ұйым атауы	Шешім қабылданған уақыт мерзімі	Ықпал ету түрі	Бұзушылықтың мәні
«Астана Банк» АҚ	18.09.2018, №214	Лицензиядан айыру	Жүйелі түрде: -аударым және төлем операцияларға қатысты шарттық міндеттемелерді орындамау; -пруденциалдық нормативтерді бұзуу; - банктің ірі қатысушысының қосымша капиталдандыру жөніндегі әукілетті органның талаптарын орындамау.
«Эксімбанк Қазақстан» АҚ	27.08.2018	Лицензиядан айыру	Пруденциалдық нормативтер, НҚА-ді жүйелі түрде (қатарынан он екі ай ішінде үш немесе одан да көп рет) бұзғаны, сонымен қатар «Қазақстан Эксімбанк» АҚ ірі қатысушысының қосымша капиталдандыруға байланысты уәкілетті ұйымның талаптарын орындамауы
«Qazaq Banki» АҚ	27.08.2018, №171	Лицензиядан айыру	ҚР -ның НҚА жүйелі түрде бұзғаны үшін (12 айдың ішінде үш және одан да көп рет): -белгіленген талап бойынша аударым және төлем операцияларын а қатысты шартты міндеттемелерді орындамау; -пруденциалдық нормативтерді бұзғаны үшін.
«Delta Bank» АҚ	02.11.2017	Лицензиядан айыру	Қазақстан Республикасының НҚА бірнеше рет немес жүйелі түрде бұзғаны үшін (12 айдың ішінде үш және одан да көп рет): -аударым мен төлем операциялары бойынша шартты міндеттемелерді тиісті атқармаған; -пруденциалдық нормативтерді бұзғаны үшін.
Ескерту – [2] дереккөзі бойынша авторлармен құрастырылған			

пынан маңызды оқиғалардың бірі боды және қазіргі кезде «Қазақстан Халық Банкі» АҚ-ның отандық банк секторындағы активтерінің үлесі 34%-ды құрады. Мұндай тәжірибе Ұлыбритания, Италия, Швейцария, Франция, Ресей және т.б. көп мемлекеттерде екінші деңгейлі

банктердің нарықтағы үлесі 30%-ды құрауы қалыпты жағдай болып саналады.

Жалпы экономиканы мемлекеттік реттеу тетігі тежелетін болса, кез келген елдің банк жүйесінің бірқалыпты дамуы мен орнықтылығына, өміршеңдігіне ықпал етері

сөзсіз. ЕДБ қаржы делдалдары ретінде тұтынушылардың немесе жалпы халықтың уақытша бос ақша қаржы ресурстарын тартып, олардың тұтынушылар арасында орналастыруын ескерсек, банктердің қаржылық жағдайының тұрақтылық мәселесі мемлекеттің назарынан шығарылмауы тиіс. Ол үшін көптеген дамыған елдердің үлгілерін қолдану арқылы банктер қызметін мемлекет тарапынан реттеу және қадағалау қажет екендігі тағы да айқындалуда.

Банктік қадағалау – бұл банк қызметіндегі қандай да бір ауытқуларды анықтап білу мақсатында бақылауды сипаттайды.

Банктік қадағалау барысындағы басты міндет – ол ұйымның қызметін реттеу экономикалық тұрғыдан нәтижелі амалдармен іске асыру арқылы банк секторының орнықтылығын, тұрақтылығын және сенімділігін қалыптастыру болып табылады [3, 74-75 б.].

Сонымен, елімізде 2018 жылан бері ҚР-ның Ұлттық Банкіне уәжді пайымдауға негізделген тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалауды іске асырумен байланысты НҚА-ге біршама өзгертулер жасалып, аталған ұйымдарды қадағалау парадигмасы өзгертілген болатын. Бұрынғы кездері кейбір банктер қадағалаушы және реттеуші уәкілетті ұйымның бір тексерісінен келесі тексерісі аралығындағы уақыттарда қаржылық жай-күйі жайлы ақпараттарды немесе есептіліктерін бұрмалап, банктер жалған мәліметтерді ұсынып, жасырып отырған.

Бүгінгі күні банктің корпоративтік басқаруы, бизнес-модельді бағалау, капиталы мен өтімділігі, тәуекелдерді басқару жүйесі және банктердің қаржылық тұрақтылығын сипаттайтын мәліметтерді әрдайым қашықтықтан қадағалау жүргізіледі. Аталған үрдістердің барлығы дерлік тәуекелдің деңгейіне орай кешенді түрде тексеріліп және толықтырылып отырады. Осындай мониторингтің көмегімен банктердің қаржылық жай-күйі үнемі бағаланып, сараптаулар жүргізіледі және банктерді бағалаудың қорытындысы бойынша уәжді пайымдаулардың негізінде уәкілетті ұйым тәуекелді басқару жүйесін жетілдіруге байланысты іс-әрекеттен банк қызметтерін шектеу-

ге дейінгі түрлі сипаттағы қадағалаудың қатаң түрдегі алдын алу іс-әрекеттері жүргізіледі. Аталған тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау әдістемесін Rothschild инвестициялық банк компаниясымен аудитолық ұйым PricewaterhouseCoopers және Ұлттық Банкпен бірлесе отырып дайындаған болатын [4].

ЕДБ-ді тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау бүгінгі күні маңызды, өйткені былтырғы жылы ҚР-ның банк секторында қаржылық активтерін басқара алмағаны үшін бірнеше банктер активтерін біріктіріп, бес коммерциялық банк қызметтерін заңға сай тоқтатқан еді. Біздің пайымдауымызға сай тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау әдісі арқылы ЕДБ-ді әрдайым назарға ала отырып, қаржылық жағдайының төмендеуі немесе тәуекелге ұшырау қауіптерін алдын алуға болады.

Банктер өз операцияларын жүргізу барысында табыс табудың жоғарғы саясатын ұстанатындықтан, ондай тәуекелдер әр уақытта тек табыс қана емес, сонымен қатар, жоғарғы шығындарды да алып келетіндіктен мұндай саясатты алдын алу үшін ҚР-да реттеу мен қадағалауды іске асырушы ұйымның құзыреттілігін нығайту үшін 2019 жылдың басынан бастап ҚР-да банктердің қызметін тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау тетігі іске асырылды.

Аталған іс-шараның міндеті банктердің қаржылық жағдайының тұрақтылығын және тәуекелдің белгіленген мөлшерден асып кетпеуі үшін ерте кезден ден қою арқылы банктік ұйымдардың әрекетіндегі тәуекелдер мен олқылықтарды айқындап, болмауы үшін іс-әрекеттер жасау [5].

Қазақстандық банктер де өзге мемлекеттер сияқты проблемалық банктер міндеттемелерін мәжбүрлеп қайта құрлымдау (Recovery and Resolution tools) тетіктерін қолдану режиміне көшіп, бірнеше банктер осы механизм бойынша қайта құрылымданған болатын. Мұндай жаңашылдықтар АҚШ, Еуропалық Одақтас мемлекеттерде және Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде, атап айтсақ, Ресей мен Беларусь үлгілерінде қолданылып, қазақстандық нарықта халықаралық

тәжірибе ескеріле отырылып енгізілуде [6]. Қазіргі қолданылатын тетікпен мәжбүрлеп құрылымдау үрдісіне жеткізбей банктерді уәжді пайымдаудың көмегімен қилы тығырықтарды шешуге де болады. Уәжді пайымдау уәкілетті ұйым тарапынан банкті қадағалаудың жаңа құралы ретінде еңгізілген болатын, сондай-ақ, «Уәжді пайымдауды қалыптасруы және пайдалану қағидаты» 2018 жылы 29 қазанда ҚР ҰБ №271 қаулысымен бекітіліп, 2019 жылы 12 қарашада ҚР ҰБ №189 қаулысына сай күшін жойып, жаңа қаулы 2020 жылдан бастап қолданысқа енгізілді. Уәжді пайымдау – бұл уәкілеттілік берілген ұйымның алқа органы тарапынан банктің басшысы, акционерлері мен оның басқару құрылымына, ұйыммен ерекше қатынастағы кісілерді анықтап білу үшін, қалыптастырылған провизиялардың белгіленген мөлшерде дұрыс құрылғандығын және т.б. сұрақтар бойынша кәсіби пікірі. Пайымдау институтын енгізудің негізгі мақсаттарының бірі банктің салымшылары немесе тұтынушыларының, инвесторларының мүдделерін қорғау және банктің қаржылық тұрақтылығын қамсыздандыру, өз қызметтерін жүзеге асыру барысындағы тәуекелдердің шарықтап өсуін болдырмау үшін, қадағалау объектісіндегі ұйымдарға ерте араласу арқылы уақытылы қадағалау отыру.

Тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау жүйесі (Supervisory Review and Evaluation Process (келесіде - SREP)) жалпы өз кезегінде келесілерге бағытталған :

- Қадағалау іс-шаралары бойынша тексерулердің жоспарын (қадағалау жиілігін және тексеру түрлерін) құру;
- Банк ресурстарының құрамындағы капиталына қатысты қажетті мөлшері және ұйымның өтімділік деңгейін анықтау;
- Кез келген ЕДБ-дің белгілі бір нақты жағдайына байланысты жақсы әсер ететін қадағалаудың тетігін дайындау [7].

Тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау жүйесін іске асырушы ұйым өз кезегінде қызметін тиімді іске асыру үшін төмендегідей қағидаларға сүйенеді:

1) әлемде озық және жетілдірілген тәжірибелерді қолдану: еліміздегі банк сала-

сында қаржылық тұрғыдан олқылықар мен тұрақсыздықтар болмауы үшін әр мемлекеттің банктер қызметтерін қадағалау мен реттеуге байланысты жетік тәжірибелеріне негізделі отырып құрылуы тиіс;

2) кешенді тәсіл: банктің тәуекелдер профилін нақты немесе дәл көрсетуге бағытталған, яғни банктің қызметіне жағымсыз түрде әсер етуі мүмкін тәуекелдер және оларды төмендету бойынша шаралар;

3) біртектілік: қадағалаудың принциптері мен рәсімдерінде бұрмалауды алдын алу мақсатында қадағалау бойынша біртектес әдіске негіздеу;

4) тәуелсіздік әрі есептілік: қадағалаушы ұйымның функциясына деген сенімділікті қалыптасуы үшін жоғары талаптарға негізделген стандарт пайдаланылады. Қадағалаушы ұйым банктің қандай да бір көрсеткіштерін бағалау барысында аталмыш іс-шараның қатаң түрде және әділетті іске асырылуы үшін, сондай-ақ, ЕДБ-дің өміршеңдігін тұрақтандыру мақсатында өзінің іс-әрекетін консервативтік жүргізуі керек;

5) қадағалау мен реттеу тәсілінің тәуекелге бағытталуы: SREP банктің қаржылық қауқарсыздығының болуы мүмкін деген жорамалды ескеріп, оның қандай іс-шаралардан алдын алу қажет екендігін және аталған ұйымдарда тәуекелдің деңгейі жоғары болса, уәкілетті ұйымның бекітіп берген қолайлы деп санайтын деңгейге төмендегенше белсенді, әрі жиі бақылау амалдары жүргізілетін болады;

6) болжамду тәсілі: уәкілетті ұйым осы күнге дейін ЕДБ-дің ұсынып отырған деректерінің кең ауқымын пайдалану арқылы және сандық және сапалық көрсеткіштерді қолдана отырып, зерттеліп отырған ұйымдардың болашағын болжамдық тұрғыдан бағалауы тиіс.

7) уәжді пайымдау (мотивированное суждение): кез келген банктің қызметіндегі күрделіліктер мен ерекшеліктерді назарға ала отырып, пайымдау әр уақытта дәйекті болуы тиіс;

8) пропорционалдық: жалпы банктерді қадағалау қарқыны осы банктердің нарықтағы ауқымына, қызметіндегі күрделіліктерге, на-

рықтағы үлесіне және маңыздылығына байланысты.

Қадағалаушы орган тарапынан SREP барысында банктердің тәуекел профилін басшылыққа ала отырып, назарда болуы өте маңызды. SREP жалпы көптеген мемлекеттердің банктері қадағалау барысында қолданылатын модель болып отыр. Аталған қадағалау үлгісі барысында деректер әрдайым талданып, қадағалау мен реттеу амалдары жүргізіледі. Банктердің орналасқан мекендері бойынша құжатты және жоспардан тыс бақылау уәкілеттік берілген инспекторлар тарапынан жүргізіледі.

SREP бойынша қадағалау банктің тәуекел профилін төрт тұрғыдан қарастыруға мүмкіндік береді және оны нақты түрде төмендегі сызбадан (2- сурет) байқауға болады.

Суреттен байқап отырғанымыздай қадағалаушы ұйым банктердің тәуекел профилін келесідей төрт тұрғыда сипаттайды:

1. 25% ЕДБ-дің бизнес үлгісі яғни, банктің осы уақытқа дейін қолданып келген бизнес

үлгісінің тиімділігі мен өміршендігі талданады;

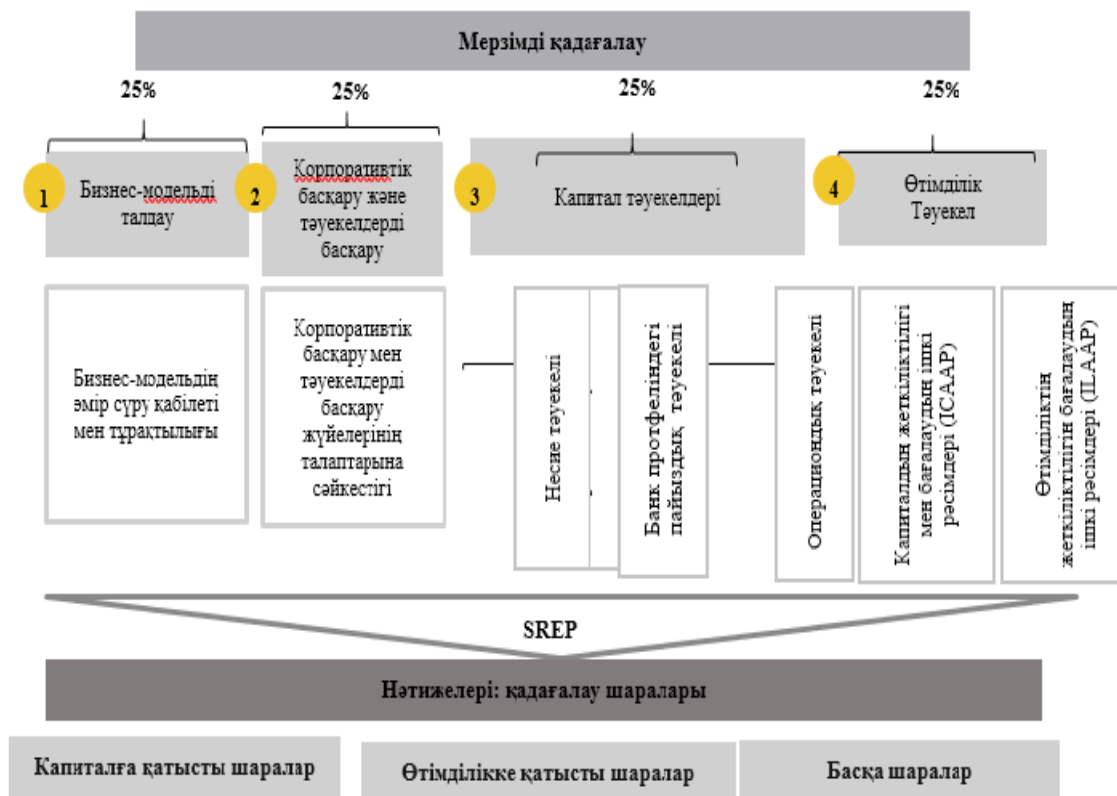
2. 25% банктердегі басшылық етудің корпоративтік құрылым және белгіленген нормаға сай тәуекелді басқару жүйесінің сай келуін;

3. 25% қаржылық тәуекелдерді басқаруы: несиелік, нарықтық, пайыздық, операциялық тәуекелдерді;

4. 25% өтімділік бойынша тәуекелдер қарастырылады.

Жоғарыда атап өтілгендерге сай кез келген ЕДБ-ті қадағалау кезінде оның тәуекел профилін зерттеу барысында оның өтімділігі мен капиталына және т.б. байланысты қадағалау әрекеттері іске асырылады.

Тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау барысындағы қолданылатын бағалау көрсеткіштерін нақты зерттеу жүргізгелі отырған тиісті мемлекеттің банк секторына бейімдей маңызды және қажет болып есептеледі. Банк тәуекелін бағалау жүйесі (келесіде - ТБЖ) – ол ЕДБ-ді 4 түрлі санатқа сәйкес бағалап, талданып отырған объектінің жағдайы басты назарға алынып, көрсетілген элемент-

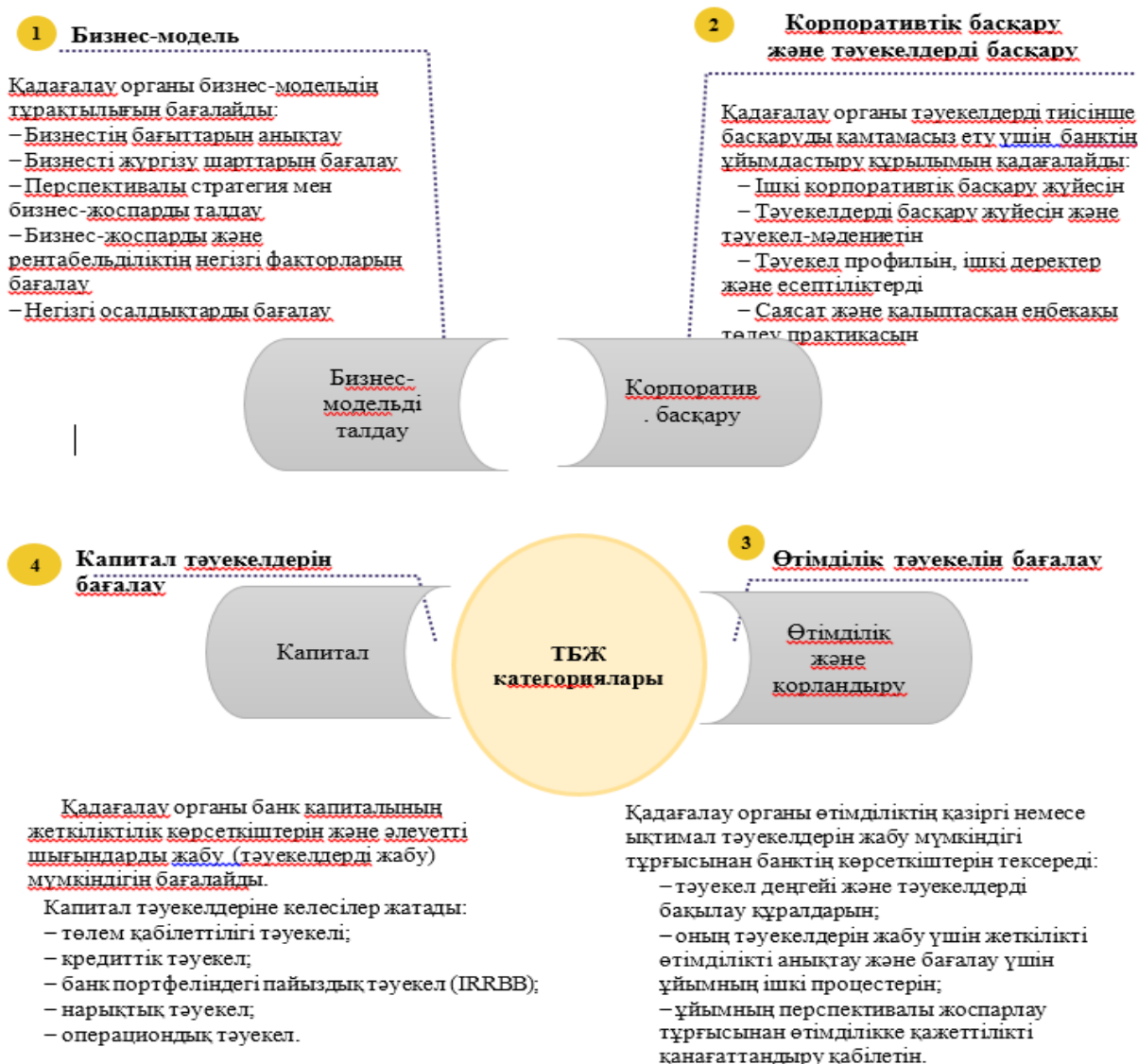
2-сурет. Екінші деңгейлі банктердің тәуекелдер профилі

тер талданып отырады. Айтып өткеніміздей, ЕДБ-гі тәуекелдерді бағалау бойынша жүйесінің санаттарын төмендегі суретте (3- сурет) бейнеленген.

Жоғарыдағы суретте сипатталғандай, банктердің тәуекелдерін бағалау жүйесінде бірінші санатта банктің бизнес-үлгісі, екінші санатта корпоративтік басқару, үшінші санатта өтімділік тәуекелін бағалау, төртінші санатта банктің капитал тәуекелдерін бағалау жүзеге асырылады. Яғни, байқап отырғанымыздай, банктік ұйымдарды қадағалау барысында тәуекел мөлшерін білу мақсатында оларды бағалау өтте маңызды. Кез келген салада ұйымның қызметіне залалын тигізетін

тәуекелдердің деңгейін бағалау (SREP) сандық және сапалық тұрғыдан жүзеге асырылады. SREP банктердегі тәуекелдерді олардың әсер ету көрсеткіштеріне байланысты бағаланды. Еуропаның орталық банкі тәуекелге бағытталған реттеу мен қадағалау барысында сапалық бағалаумен банктегі тәуекел мөлшерін бақыласа, сандық бағалаумен тәуекелді үздіксіз бақылап отырады. Тәуекелдерді сандық және сапалық тұрғыдан бағалау үш өзара бірін-бірі толықтыратын кезеңді қамтиды және оны төмендегі суреттен (4-сурет) байқауға болады.

Суретте байқағанымыздай, банкте тәуекелді бағалаудың бірінші кезеңінде тәуекел

3-сурет. Тәуекелдерді бағалау жүйесінің санаттары

4-сурет. SREP бойынша тәуекелді бағалау кезеңдері

деңгейін анықтау үшін керекті ақпараттар жинақталса, екінші кезеңде автоматтандырылған рейтинг есебі жасалса, үшінші кезеңде банктің тәуекел деңгейі бағаланады. Жоғарыдағы аталған төрт элементті (бизнес-үлгі, корпоративтік және тәуекелдерді басқару, капитал тәуекелдерін бағалау, өтімділік тәуекелін бағалау) қадағалаушы уәкілетті ұйым өз тарапынан үздіксіз әрбірін бағалайды.

Банктердің тәуекел профилін бағалау маңызды, себебі келесілерді анықтауға мүмкіндік береді:

- қадағалаудың жиілігін: қадағалаушы орган тарапынан іскерлік жолығулардың жиілігі мен сипаты, сондай-ақ, қадағалаушы орган тарапынан сұрау салынған деректердің түрі мен сұрау салу жиілігі және қаржылық сауықтыру жоспарының орындалуы мен атқаруы тиіс іс-шаралардың жоспарын ұсыну;
  - капиталға қосымша төлемдерді (надбавка);
  - өтімділікке үстемелерді (надбавка на ликвидность) және өзге де шараларды.
- Келесіде тәуекелді бағалау үшін мынадай мәліметтер ескеріледі (5- сурет).

5-сурет. SREP бағалауы бойынша көрсеткіштер

Тәуекел деңгейіне байланысты рейтингті тағайындау шкаласы

Балл	Көрсеткіштер мәні
1	- Тәуекелдің ағымдағы позициясы абсолюттік және салыстырмалы мәнде өте қанағаттанарлық деңгейде; - бағалаудың болжамды көрсеткіштері бойынша (мысалы стресс-тест) қауіптің жоқ екендігін сипаттайды; - операциялық ортаның перспективасы (нормативтік орта немесе макро көрсеткіштер) үлкен мүмкіндіктерді көрсетеді.
2	- Тәуекелдің ағымдағы позициясы абсолюттік мән бойынша қанағаттанарлық деңгейде, бір ақ ең үздік топтағы банктерден төмен; - болжамды бағалау бойынша (стресс – тест) шектеулі тәуекелді көрсетеді; - операциялық ортаның перспективасы (нормативтік орта немесе макро көрсеткіштер) шектеулі мүмкіндіктер көрсетеді.
3	- Тәуекелдің ағымдағы позициясы абсолюттік және салыстырмалы мәнде қанағаттанарлықсыз деңгейде; - перспективалы бағалау (стресс-тест) айтарлықтай елеулі тәуекелдерді нұсқайды; - операциялық ортаның перспективасы мәселе болып табылады.
4	Тәуекелдің ағымдағы позициясы абсолюттік және салыстырмалы мәнде шекті деңгейде; - болжамды бағалау (стресс-тест) тәуекелдердің жоғары болатынын сипаттайды; - операциялық ортаның басынқылығы жағымсыз (теріс)
Ескерту – [8] дерек көзі	

Жоғарыдағы көрсетілген ақпараттарды басшылыққа ала отырып, уәкілетті ұйым тарапынан бағалаудың сандық жүйесі арқылы банктердің тәуекел деңгейі қарастырылып, рейтинг тағайындалып отырады. Жалпы тәуекелдердің деңгейін есептейтін немесе саралайтын әдістемелер дүниежүзі бойынша көп, әйтсе де кеңінен таралғаны рейтингке негізделген амал екен оның мәні 1-ден 4-ке дейінгі балл аралығын құрайды.

Жоғарыдағы кестеде сипатталғанындай рейтингтік шкаланың 1-2 балл көрсеткіштері тәуекелдердің мөлшері банктер үшін тұрақты екендігі және келешектегі тәуекелден қауіп-қатердің мүлдем жоқ екендігі анық. Ал, 3 және 4 балл аралығындағы рейтингке сай банктегі тәуекелдің бар екендігін және ол қанағаттанарлық емес деңгейде екендігі аталып өткен [8].

Жоғарыдағы шкаланы қолдана отырып, келесі кезекте «А» банкінің тәуекелін анықтап, көрелік (3-ші кесте).

3-ші кестеде көріп отырғанымыздай «А» банкінің тәуекелдерін сандық жүйенің бағалауы бойынша бизнес-үлгісіне - 3, тәуекелдері оның ішінде: несиелік, пайыздық, операциялық тәуекелдеріне - 2, нарықтық тәуекеліне - 3 деген рейтинг тағайындалған. Ал, корпоративтік басқару және бақылау құралдарына байланысты корпоративтік тәуекелдері - 4, пайыздық тәуекелі - 4, несиелік, нарықтық тәуекелдері - 3-ті, операциялық тәуекелінің рейтингі – 2-ні құрады. Жалпы аталған банктің тәуекелінің нәтижелік қорытындысы 3,1-ді құраса, капиталының жеткіліктілігі бойынша тәуекел рейтингі 3-ті құрады. Жоғарыдағы мәліметтерге сүйене отырып, «А» банкінің тәуекелін бағалау критерилеріне

«А» банкінің тәуекелін бағалауға арналған қадағалау матрицасы

Тәуекел түрі	Сандық жүйе (автоматты түрде тәуекелдерді бағалау)	Корпоративтік басқару және бақылау құралдары		Нәтижелі деңгейі	SREP рейтинг
Бизнес – үлгіні талдау	3	-		3	3
Корпоративтік және тәуекелдерді басқару	-	4		4	
Тәуекелдер:			Тәуекелдің нәтижелі деңгейі		
Несие тәуекелі	2	3	3	3	
Нарықтық тәуекел	3	3	3		
Пайыз тәуекелі	2	4	4		
Операциялық тәуекел	2	2	2		
Орташасы			3,1		
Капиталдың жеткіліктілігі	2	3	3		
Өтімділік	2	3		3	
Ескерту – [8] дереккөзі					

сай өтімділігі мен капиталының жеткіліктілігіне қатысты тәуекел деңгейі немесе SREP-3-ті құрап отыр және бұл аталған банктің ағымдағы жағдайы қанағаттанарлықсыз деңгейде екенін білдіреді. Сондай-ақ, басыңқылы бағалау (стресс-тест) бойынша операциялық тәуекелге қатысты мәселелердің болу қаупін меңзейді.

Қорытынды. Жоғарыда келтірілген деректерге сай, банк саласын реттеу мен қадағалауды жүзеге асырушы уәкілетті ұйым 2019 жылдан бастап банк жүйесінің тұрақтылығы мен банктерді жүйелік тәуекелдерден алдын алу мақсатында қадағалау шегінде банктерді үздіксіз қадағалап отыру арқылы тәуекелдерін ескертіп отырады. Егер ЕДБ-дің тәуекел

деңгейі уәкілетті ұйымның бекіткен шегінен асқан жағдайда аталған ұйымдарға тәуекелдерін төмендетуге қатысы шаралар ұсыныла отырып, қадағалаушы орган ЕДБ-дің басқару мүшелерімен арнайы жұмыстар жүргізуіне толық құқылы.

Қазіргі күнге дейін алыс-жақын шет мемлекеттер мен еліміздегі банк саласындағы ЕДБ-дің дәрменсіздігі, қаржылық тұрақсыздығы сынды мәселелерді реттеу мен қадағалаудың осал тұстарының бар екендігінің айғағы болып табылады. Аталған мәселелерді еліміздің банк саласында қайталануына жол бермеу үшін тәуекелге бағытталған реттеу және қадағалаудың қажеттілігі де айқын көрініс табуда.

Әдебиеттер тізімі

1. Қаржы секторының көрсеткіштері. Банк секторының ағымдағы жағдайы [Электрон . ресурс]. - URL: <http://finreg.kz/?docid=931&switch=kazakh> (Қаралған күні:10.01.2020).

2. Банктер жүзеге асыратын банк және өзге де операцияларды жүргізуге берілген, қоланысы тоқтатыла тұрған не тоқтатылған лицензиялардың тізімі. [Электрон. ресурс]. - URL: <http://finreg.kz/?docid=3228&switch=kazakh> (Қаралған күні:18.01.2020).
3. Мақыш С.Б. Банк ісі. Оқулық. –Алматы: Издат-Маркет, 2007. -74-75 б.
4. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің төрағасы Д. Ақышевтың Қазақстан қаржыгерлерінің VIII конгресіндегі баяндамасы [Электрон. ресурс]. - URL: <https://cutt.ly/7hqMiWA> (Қаралған күні:17.12.2019)
5. Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 4 шілдедегі №474 Заңы (өзгерістер еңгізілді – ҚР 03.07.2019) 2 тар ау, 15-3 бап. [Электрон. ресурс]. – URL: http://adilet.zan/dok/Z030000474_/z030474_htm (Қаралған күні: 10.01.2020)
6. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің төрағасы Д. Ақишевтің Мемлекет басшысының қатысуымен өткен Үкіметтің кеңейтілген отырысындағы баяндамасы [Электрон. ресурс]. – URL: http://www.nationalbank.kz/cont/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%90%D0%94%D0%A2%2030012019%20%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%88%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B5%20_%D0%BA%D0%B0%D0%B7.pdf (Қаралған күні: 18.12.2019).
7. Mukhtarov Sh., Mammadov Z., Mammadov E., Baysal B.. Bankacilik sektorunde risk odakli kamu denetimi: Azerbaycan uygulamasii// Uludağ Journal of Economy and Society / B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt / Vol. 36, Sayı / Issue 1, 2017, - P. 157-196.
8. Презентация по риск-ориентированному надзору [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.nationalbank.kz/?getpg=Search%20For%20Page> (Қаралған күні: 08.11.2019).

References

1. Karjy sektoriynyn korsetkishteri. Bank sektoriynyn agymdagy jagdaiy [Financial sector a indicators-current state of the banking sector] [Electronic resource] Available at: <http://finreg.kz/?docid=931&switch=kazakh> (Accessed: 10.01.2020). [in Kazakh]
2. Bankter juzege asyratyn bank jane ozge de operatciyalardy jurgizuge berilgen, koldanysy toktatyla turgan ne toktatylgan liscenziyalardyn tizimi. [Register of issued, suspended or terminated (revoked) licenses for conducting banking and other operations performed by banks] [Electronic resource] Available at: <http://finreg.kz/?docid=3228&switch=kazakh> (Accessed: 18.01.2020). [in Kazakh]
3. Makysh S.B. Bank isi. Okulyk. [Banking. Textbook] (Almaty, Izdat-Market, 2007, 74-75 p). [in Kazakh]
4. Kazakstan Respublikasy Ulttyk Bankinin toragasy D. Akyshevtyn Kazakstan karjygerlerinyñ VIII kongresindegi bayandamasy [Electronic resource]. [Report of the Chairman of the National Bank of the Republic of Kazakhstan D. Akishev at the VIII Congress of financiers Kazakhstan] Available at: https://www.nationalbank.kz/cont/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8F_%D0%9A%D0%BE%D0%B%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%81_%D0%BA%D0%B0%D0%B7.pdf (Accessed:17.12.2019)
5. Karjy narygy men karjy uimdaryn memlekettik retteu, bakylau jane kadagalau turly Kazakstan Respublikasynyn 2003 jylgy 4 shildedegi №474 Zany, 2 tarau, 15-3 bap [Electronic resource] [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2003 No. 474 «on state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations» Chapter 2 article 15-3.] Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/ Z030000474_/z030474_htm (Accessed: 10.01.2020). [in Kazakh]
6. Kazakstan respublikasy Ulttyk Bankinyñ toragasy D. Akishevtyn Memleket basshysynyn katysuymen otken Ukimettin keneitilgen otyrysyndagy bayandamasy [Deputy Chairman of the National Bank of the Republic of Kazakhstan D. Akishev made a Speech at an expanded meeting of the government with the participation of the Head of state] [Electronic resource]. Available at: https://www.nationalbank.kz/cont/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%90%D0%94%D0%A2%2030012019%20%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%88%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B5%20_%D0%BA%D0%B0%D0%B7.pdf (Accessed: 18.12.2019). [in Kazakh]
7. Mukhtarov Sh., Mammadov Z., Mammadov E., Baysal B. Bankacilik sektorunde risk odakli kamu denetimi: Azerbaycan uygulamasii/ Uludağ Journal of Economy and Society / B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt / Vol. 36, Sayı / Issue 1, 2017, -P. 157-196.

8. Prezentatsiya po risk-oriyentirovannomu nadzoru [Presentation on risk-based supervision] [Electronic resource]. Available at: [https:// www.nationalbank. kz/? getpg=Search%20For%20Page](https://www.nationalbank.kz/?getpg=Search%20For%20Page) (Accessed: 08.11.2019). [in Russian]

П.Н. Бузаубаева, С.Б. Мақыш, М.Т. Жоламанова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Н ұр -Сұлтан , Қазақстан

Необходимость риск-ориентированных регулирования и надзора за деятельностью банков второго уровня в Республике Казахстан

Аннотация. Банки в условиях рыночной экономики играют решающую роль в процессе эффективного распределения накопленных средств и инвестиций и обеспечении стабильности финансовой системы в целом. При выполнении этих функций банки принимают на себя риски и могут стать неплатежеспособными и потерпеть банкротство. Важным вопросом является регулирование и надзор за деятельностью банков со стороны уполномоченной организации в целях защиты интересов вкладчиков и во избежание потери доверия потребителей к банковскому сектору. Исходя из этого в данной статье изучены механизмы осуществления риск-ориентированных регулирования и надзора в банковском секторе Республики Казахстан, отмечена важность контроля и оценки (измерения) рисков. Также было отмечено, что накануне глобализации и технологического развития традиционные методы регулирования банковской деятельности неэффективны и риск- ориентированные регулирование и надзор могут защитить банки от системных рисков.

Ключевые слова: риск в деятельности банка, риск-ориентированные регулирование и надзор, мотивационное суждение, институт суждения, достаточность капитала, ликвидность, корпоративное управление, риск капитала, бизнес-модель, реструктуризация, уровень риска.

P.N. Buzaubaeva, S.B. Makysh, M.T. Zholamanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The need for risk-based regulation and supervision of the activities of banks second level in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Banks in a market economy play a crucial role in the effective distribution of accumulated funds and investments and ensuring the stability of the financial system as a whole. In performing these functions, banks are taking the risks and they can be insolvent and to be bankrupt. An important issue is the regulation and supervision of banks by an authorized organization to protect the interests of depositors and avoid loss of consumer confidence in the banking sector. Based on this, this article examines the mechanisms of risk-oriented regulation and supervision in the banking sector of the Republic of Kazakhstan, and notes the importance of monitoring and evaluating (measuring) risks. It was also noted that on the eve of globalization and technological development, traditional methods of banking regulation are ineffective and risk-oriented regulation and supervision can prevent banks from systemic risks.

Keywords: risk in the Bank's activities, risk-oriented regulation, and supervision, motivational judgment, Institute of judgment, capital adequacy, liquidity, corporate governance, capital risk, business model, restructuring, risk level.

Авторлар туралы мәлімет:

Бузаубаева Перизат – негізгі автор, «Қаржы және бизнес» мамандығының 1 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мақыш Серік – э.ғ.д., «Экономика» факультетінің деканы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Н ұр-Сұлтан, Қазақстан.

Жоламанова Мақпал – э.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Buzaubayeva Perizat – The main author, The 1st year Ph.D. student L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Makysh Serik – Doctor of Economics Sciences, Dean of the faculty of Economics, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zholamanova Makpal – Candidate of Economic Sciences, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.